

על חשיבות הכתיבה והיצירה התורנית

הרב נתנאל אריה

ראשי פרקים:

משל העציץ

מחשבה דיבור ומעשה

לימוד וכתבת חידושי תורה

הכלל הבסיסי: חב"ד

בין סדרנות לחידוש

חשיבות המילה הכתובה בדורנו

משל העציץ

זה היה לפני שנים רבות. פלוגת שריונרים מאובקים בחולות הצהובים של הנגב. הנושא הלוהט של שיחתנו היה המדד לגודלו של תלמיד חכם. נשמעו שם דעות מגוונות. בזכרוני נעוץ משפט שאמר אחד מהחברים (שאביו מחבר פורה). אותו חבר חד לשון אמר באופן נחרץ: המדד פשוט בתכלית: יצירה תורנית! תורתו של תלמיד חכם מתבטאת ביצירה כתובה, הראה לי את יצירתך ואומר לך מי אתה. כיוצא בזה ישיבה רצינית מייצרת דברים כתובים, ובהתאם, מיצירתה ניתן לעמוד על עניינה.

הוא המשיל זאת במשל מעניין. "כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה" - כמו לצמח, כך לאדם יש גרעין שכלי ורוחני הדורש טיפוח, דישון והשקיה. הייתכן שחקלאי יטפח את אדמתו ולא תצמיח דבר? ואם אכן לא צמח, כנראה שלא קיים כאן גרעין לבנות עליו, או לחילופין, הרי זה אות שאותו גרעין לא טופח כהלכה. העץ שורשיו למטה עמוק באדמה, האדם שורשיו למעלה נטועים בשמי שמיים; לעץ ישנם פירות, גם לאדם ישנם פירות, ופירותיו הם יצירתו הרוחנית. לכן, לדבריו, ההערכה התורנית היא פשוטה בהחלט.

מעניין הדבר שגם הרמב"ם כתב בדומה לכך. בסוף הקדמתו לפירוש המשנה. לאחר שעסק במשנה ובתלמוד, עבר אל תורת הגאונים, וכך כתב: "והאיש הנבון המעיין בתלמוד, יכול לדעת מעלת כל גאון וגאון מדבריו ופירושו". זוהי אמירה ביקורתית וחדה, שאינה נושאת

פנים ואינה מצטעצעת. הרמב"ם לא הרכין ראש בענווה מעושה ואמר, אין לי יכולת לשפוט את בני הדורות הקודמים, אלא סבר שקיימת בהחלט אינדיקציה פשוטה הנתפסת על ידי כל מבין בתחום התורני.

כבר אמר מי שאמר בהלצה חריפה: יודעים אתם מה ההבדל בין צדיק לבין תלמיד חכם? "צדיק זה כאב בטן תלמיד חכם זה כאב ראש"... אם יטען הילד בשעת בוקר מוקדמת כי אינו יכול ללכת היום לבית הספר, שכן כואב לו הראש, לבטח יניחו הוריו יד לוטפת על מצחו, ינסו לחוש אם העלה חום, ואם לאו - מן הסתם יישלח לדרכו עם ממתק מפנק, חיבוק חם ואמירה מחזקת. אך אם יאמר הלה כי כואבת לו הבטן, כלום ניתן לבחון דבריו? את מידת צדקותו של אדם יודעים רק שלושה; הוא עצמו, אשתו והקב"ה. אך האם אדם הוא תלמיד חכם ובאיזה סדר גודל, יכול לדעת כל מי שמבין עניין.

תורתו של בחור ישיבה, וקל וחומר שתורתו של תלמיד חכם, צריכה לפרוח ולהתבטא. היצירה הרוחנית היא בהחלט גם יצירה נפשית; החפץ־חיים שכתב הרבה, היה אומר על המחנך הדגול הסבא מסלבודקה: "אני מחבר ספרים, אבל דער אלטער מסלבודקה מחבר בני אדם"... יצירות יכולה אפוא להתבטא בכל אופן עמוק שהוא ולא דווקא בכתיבה, אך אחד המישורים הפשוטים והישירים, הוא הכתיבה.

מחשבה דיבור ומעשה

שלוש דרכי ביטוי לפעילות האנושית; מחשבה דיבור ומעשה. גבוהה היא המחשבה, משתלשלת ובאה מעולמות עליונים, יונקת מעולם האצילות, אך דווקא בשל כך היא עשויה להיות מופשטת ובלתי מגובשת, ולהופיע באופן גולמי, בצורה שאינה מבוססת דיה, חסרת הגדרה מוגמרת והסברה קונקרטית.

הדיבור, למטה מן המחשבה, משמש כקולמוס הרוח האנושית. הוא שופֶּרָה של המחשבה. יש בדיבור צד מצומצם יותר מאשר במחשבה המופשטת גבוהה המעוּף, אך דווקא הירידה מן הרום המופשט אל צמצומן של המילים, מאפשרת לדיבור להגדיר, ולהביא לידי ביטוי באופן בהיר יותר את הרעיונות הגולמיים. אמנם גם בדיבור יש מן הפתוח והלא מוגדר, מה שיכול לנבוע מעושר המשמעויות של המילים, על כן אנו מוצאים את עצמנו משתמשים בעזרים חיצוניים כגון תנועות ידיים והעוויות פנים (מימיקה) או הַנְּגָנָה (אינטונציה), כדי להוסיף ולדייק את המשמעות הספציפית של המילים בהן בחרנו.

למטה מן הדיבור אנו פוגשים במעשה, המוריד את המחשבה מהעולם המופשט אל המציאות, שם לובשת המחשבה ביטוי ממשי. אותו רעיון שעלה במחשבה, ואולי אף חלו בו שינויים

ותמורות, קרם עור וגידים והפך למוצר מוגמר. מחד גיסא זהו ביטוי מצומצם של הרעיון, ועל כן הוא גם נמוך יותר, אך מאידך גיסא זוהי בדיוק נקודת החוזק שבו, שכן להבדיל מהמוביליות המחשבתית, הרי שהקונקרטיות של הביטוי הממשי חדה ובהירה, ומבחינה זו הרי הוא עז ועוצמתי יותר מהגיונות הלב המחשבות והדיבורים. היצירה שיצר האומן היא בעלת צורה וממדים מסוימים, באופן שהממשות שלה היא בדיוק ייחודיותה.

פן ייחודי בתוך עולם המעשה הוא הכתיבה. מצד אחד יש בה מן הממשי והמוגמר, הסגור והמצומצם. הכתיבה מתרגמת את העולמות הפנימיים למילים מצומצמות על פני מצע חסר חיים. במילה הכתובה אין אותות חיים כמימיקה ואינטונציה. משום כך היא קשה הרבה יותר מן הדיבור, ונחוצות לה שליטה משמעותית בלשון כמו גם דייקנות ובהירות; אך מצד שני, יש בעושרן ובמורכבותן של המילים יכולת להכיל מרחב רב ממדי של רוח האדם. עושרן וריבודן של המילים מאפשר לשולט בהן שליטה הגונה, ליצור יצירה שיש בה הבהרה ואף התמרה של הרעיונות, באופן שיצליחו לכנוס תחת כנפיהן את כל רוחב מוטת כנפי עולמות הרוח האנושיים. הכתיבה גונת בקרבה הן את מעלות עולם הדעת המופשט, והן את יתרונות עולם המעשה הקונקרטי.

לימוד וכתבת חידושי תורה

דוגמה מעניינת לרעיון זה עולה מעיון בדיני ברכות התורה. השולחן ערוך באו"ח סימן מז פסק כי יש לברך ברכות התורה לפני כל לימוד תורה, אך לא כאשר אינו הוגה את המילים בפיו אלא רק מהרהר בהן. מאידך גיסא פסק השולחן ערוך שגם אם כותב דברי תורה בלא לקוראם, עליו לברך ברכות התורה.¹ הגאון מווילנא חולק על עצם הפסק וסבור שיש לברך גם על הרהור ומחשבה בדברי תורה, כפשוט לשון הפסוק: "לא ימוש סֵפֶר התוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה" (יהושע א, ח). אך שיטת השולחן ערוך שרק על דיבור מברכים ולא על הרהור נראית בעלת סתירה פנימית. מפרשי השולחן ערוך התקשו בדבריו. אם אין מברכים על הרהור אלא רק על דיבור, מדוע יש לברך על כתיבה שאין בה דיבור.

נראה שדעת השולחן ערוך היא שככל שלימוד התורה משתלשל יותר מן המופשט אל הממשי, כך יש בו יותר מגוף המצווה, ודווקא עליו יש לברך. "וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה" מלשון הגייה ודיבור, ולא מלשון הגיון לב ומחשבה. מבחינה זו יש בכתיבה צד מעשי ומסוים הרבה יותר מן הדיבור. מסתבר שהדברים אמורים בכתיבה הבאה דרך לימודו ולא בהעתקה גרידא, כפי שהעירו הפוסקים (מג"א וט"ז).

1 "סעיף ב: צריך לברך בין למקרא בין למשנה בין לגמרא. הגה: בין למדרש (טור). סעיף ג: הכותב בדברי תורה, אף על פי שאינו קורא, צריך לברך. סעיף ד: המהרהר בדברי תורה, אינו צריך לברך."

כיוצא בזה אנו מוצאים מאמר חכמינו ז"ל במסכת בבא בתרא (י, ב) שקשרו כתר ללומדי תורה, ואמרו: "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו". מהרש"א בחידושי אגדות פירש דבריהם כמוסבים במיוחד על הכותבים את דברי תורתם: "יש לפרש כי עיקר הלימוד ושנעשה בו רושם, הוא הלימוד הבא מכתבת יד".² מובן הדבר שמהרש"א לא בא להוציא את דברי חז"ל מפשוטם, וברור שעיקר כוונת חכמינו במילה "בידו" היא "ברשותו" ו"בשליטתו", אך פסגת השליטה בדברי תורה היא בהשתלשלות הרעיונות מעולמות הדעת המופשטים אל גיבושם והבהרתם דרך המילה הכתובה, וזו כוונת דבריו שעיקר רושם הלימוד והשפעתו בנפש ובמציאות עולה מן הכתיבה.

הכלל הבסיסי: חב"ד

נסביר יותר את הדברים. דרכה של יצירה אומנותית שהיא נולדת בלבו של האומן, וכשהיא מגיעה לכדי הבשלה, מעבירה הלה אל הממשות בדרך זו או אחרת. אך פעמים רבות הרעיון הוא גולמי בלבד, ודרך הליך הגשמתו בפועל מגיע הרעיון לידי גימור והשלמה. הדבר נכון ביחס ליצירת אומנות מכל סוג, גם אומנות כתובה כשירה או פרוזה. בנקודה זו שונה באופן עקרוני דרכה של הכתיבה העיונית, שכן אין לדבר על כתיבה שכזו לפני שהשדה העיוני נחרש חריש עמוק, קודם שנלמדו היטב כל המקורות; מקורות ראשוניים ויסודיים, מקורות משניים, ועד להיכרות עם מאמרים ומחקרים בני דורנו.

דרכו של כל תהליך לימודי מורכב משלושה שלבים משמעותיים המוכרים לנו בשם קוד: חב"ד - חכמה בינה ודעת. "חכמה" - היא ההברקה והקליטה הראשונית של המושג איתו האדם נפגש. החכמה היא יסוד הכל. הקליטה הראשונית של המושג הינו הליך נפשי חסר מעוף, נטול עושר ומורכבות, התובע ריכוז, העמקה וצמצום. נקודה יסודית הדורשת המשך של היקש ופיתוח.

"בינה" - היא שלב מתקדם של הבנת דבר מתוך דבר, ופיתוחה של הקומה הקודמת. אחרי הקליטה הראשונית והטמעת המושג, ניתן לעסוק בהשלכותיו. בשלב הבינה נוצר מבנה כולל ומורכב, בעל ממדים שונים, המאפשר מערך חי ועשיר של חכמה, אולם קונסטרוקציה מרשימה זו עלולה להיות רעועה אם הנקודה הראשונית, החכמה, איננה מדויקת. השלב הקמאי, עם כל אפרוריותו, הוא שלב עקרוני ומשמעותי, ממנו נגזר כל אופי הבניין שנבנה על גביו.

ישנו ביטוי מעניין ב"ספר יצירה" (א, ד) המלמד על יחס הדדי שצריך להיות בין החכמה לבינה. נכתב שם: "חכם בבינה והבן בחכמה". משמעות הדברים היא שנדרש הליך של רצוא ושוב המקשר את הבינה עם החכמה ואת החכמה עם הבינה. אדם הנשאר רק בשלב החכמה מפסיד

2 כיוצא בזה כתב גם הראי"ה קוק זצ"ל בפתיחת הספר "מוסר אביך", שלמות עבודת הלב, ותהליך ההפנמה הרוחני של הלומד, עוברים דווקא דרך כתיבת הדברים כמערכה מסודרת בכתב, והם הם הדברים.

את פיתוח המבנה השלם. על כן "הבן בחכמה", יש לקחת את נקודת החכמה ולפתחה. מצד שני, ניתן לבנות בניינים גבוהים ומורכבים שיסודם רעוע. על כן באותה מידה שאנו מבצעים תהליך של "הבן בחכמה", יש לבצע הליך הפוך "חכם בבינה". לא לשעוט קדימה מבלי לבדוק עד כמה הפיתוח נגזר ותואם את הנחת היסוד הראשונית. כאותו תלמיד שהיה יכול בתבונתו לטהר את השרץ מאה פעמים, אך אמרו עליו חז"ל כי היה קטוע מהר סיני (ירושלמי סנהדרין ד, א). דהיינו, תבונתו הייתה אקרובטיקה שכלית המנותקת מהקומה הבסיסית של מסורת תורה שבעל-פה.

"דעת" הינה הקומה הבשלה והמשמעותית. הפועל "ידע" עניינו חיבור, כלשון הפסוק: "וְהָאָדָם יָדַע אֶת חֹה אֱשֶׁתוֹ" (בראשית ד, א). דעת היא החיבור בין המושג למשיג. החכמה והבינה הן קומות קליטת המושגים ופיתוחם, אך דעת היא קומת החיבור וההפנמה המולידה תובנות עמוקות ומשמעותיות. זוהי כוונת רש"י באומרו שדעת זו רוח הקודש. מגמת החוכמה והבינה אינה אבסטרקטית אלא ממשית וקונקרטיית.

באופן עקרוני יש לגשת אל הכתיבה כאשר הסוגייה מכל היבטיה ברורה ומובנת לכותב. לאחר ההבנה היסודית מגיע שלב הבירור ההיקש וההתקשות, ולאחר שגם שלב התבוננות זה התבצע כל צורכו, בשל הכותב להעמיק יותר ולדלות תובנות מעמיקות, המביאות פשר ובהירות ומבט חדש באשר לדברים.

בין סדרנות לחידוש

יש שהשאיפה למצוינות מעקרת את יכולת הביטוי, או כדברי הפתגם העממי: "האויב של הטוב הוא המצויין" ... כדאי להתרגל לסידור התובנות הלימודיות, סיכומן ועריכתן גם בצד הפשוט והבסיסי. עצם ההתרגלות לסכם סוגיות נלמדות ועניינים שונים, יש בה כדי להעמיד על נס את חשיבות הגימור של הנושאים הנלמדים, והתרגלות זו כבר מציבה רף גבוה ללמידה רצינית, עמוקה ומשמעותית שתבוא ללא ספק בעקבות הרגלי הכתיבה האישיים.

מעבר לתועלת שמפיק הכותב מסידור העולה מלימודו בכתיבתו, יש לעמוד על שני סוגי כתיבה שלשניהם יש מקום ובשניהם יש תועלת גם לקוראים: "כתיבה סדרנית" בצד "כתיבה חדשנית". בני תורה ותלמידי חכמים מצווים לעמול בתורה ולהעמיק בה, ומתוך כך להעלות חידושים ופנינים יקרות כל אחד כפי כוחו. הגר"ח מולוז'ין בספרו נפש החיים (ה, יב) בשם הקדמת הזוהר הקדוש (ה, ב), כתב כי בשעה שדבר תורה מתחדש הוא עולה ומתעטר לפני הקב"ה שלוקחו ונושקו, ופועל גדולות ונצורות בכל העולמות. שמה יאמר אדם מה אני ומי אני שאחדש דברים שלא כתבו גדולים וטובים ממני בדורות קודמים? הנה לפנינו דברים נפלאים ומשובבי נפש,

שכתב ר' יששכר איילנבורג בהקדמת שו"ת באר שבע:

החכמים העומדים בכל דור ודור, כל אחד ואחד קבל את שלו מסיני, ואפילו כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש הכל קבלה נפשו מסיני. וכבר האירו עינינו רבותינו ז"ל בספר הזהר באומרם כי למה (=כיון) שמקורי הנשמות כולן ואחיזתן משורש רוחניות התורה המה, לכן כאשר (=כמו) חלקי התורה ובחינותיה רבים, כן הנשמות האחויות ויונקות מהן, יסתעפו גם הם... יש תדבק נפשו בפשט התורה, ויש בסודות התורה, ויש במשנה ויש בגמרא, ויש באגדה, כל אחד לפי בחינת נפשו הוא מחדש בתורה. כי לפי בחינת חידוש כל נפש ונפש יתגלה חידוש על ידה ממקורה העליון. ועל כן אל תתמה שתלמיד ותיק מחדש בתורה להפליא.

דהיינו, כל אחד יכול להבין ולחדש באותו חלק בתורה שהוא חלקו בהתאם לשורש נשמתו. כיוצא בזה כתב מרן הרב קוק זצ"ל: "והנה כל הלומד תורה הוא מוציא מהכוח אל הפועל את מציאות חוכמתה מצד נפשו, ובוודאי אינו דומה האור המתחדש מצד חיבור התורה לנפש זו, לאור הנולד מהתחברותה לנפש אחרת. ואם כן הוא מגדיל התורה ממש בלימודו" (אורות התורה ב, א). וזה אולי הפירוש העמוק ביותר של המושג השגור "ביטול תורה". אין הכוונה רק לביטול הזמן של המתבטל, אלא באופן כללי ועמוק זהו ביטולה של התורה שהייתה צריכה לצאת ממנו לפי בחינת נפשו!

בד בבד עם חובת החידוש והיצירה הרוחנית, אין לשכוח כי העיקר הוא הבנת הדברים וביורם בבהירות ובסברה ישרה. כך הדריך הגאון ר' חיים מוולוז'ין את נכדו: "העיקר לאחוז בסברה ישרה, ואשר איננה סברה ישרה לאמיתה של תורה, גם אם מחודדת, אותה תרחק, שכל גדולי הראשונים נשתבחו רק בסברה ישרה, כל הגדול במידה ישרה גדול מחברו".³

מוסף על זה, שהתובנות העולות מלימוד מסודר בהיר ומעמיק חשובות לא פחות, ויש בהן ממד חשוב של חידוש במובנו הפשוט ביותר; גילוי חדש של תובנות עלומות. כך הדריך החזו"א זצ"ל בחור ישיבה שהתייעץ איתו בעניין:

אל תתאוה לחידושים. לא כוח החידוש חסר לך, אך באומץ שכלך לאמת ומישרים, אינך מסוגל לחידושים הרגילים הממוזגים בהזנחת הנקודה האמיתית על הרוב, ואל תדחוק את עצמך לחקות את המפלפלים והמתפלפלים... ענין החידושים פירש הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל בהיות שאין עומק שבתורה שבע"פ מתגלה אלא אחרי רוב השקידה והעמל, כל המתגלה מקרי חידוש, וכל המוסיף בקניינים שהתורה נקנית בהם מוסיף ידיעה יותר ברורה, וטועם נעימות הצפונות אשר היו בעילום והסתרה, והן הנה החידושים משמחי נפש ומלהיבי אהבה... וחברך יתגלו בהערותיך העמוקות ולא

3 הודפס בספר "עמלה של תורה" שהוציא לאור הגה"צ ר"ש ברודה מכתבי רבי שלמה שטנצל.

ידרשו ממך יותר. קבע נא הערותיך בספר מכורך, למען תהיינה לך למשמרת, וזה חיזוק לעיון!

אם כן, כל המתברר לאחר העמקה והבהרה בכלל חידוש הוא, ובוודאי שתועלת רבה יש לקוראים מסיכומים ומערכות מסודרות הפורשות ומסבירות בבהירות סוגיות ונושאים שונים. הדבר קשור לעניין נוסף והוא הסגנון האישי. כפי שיש מקום לסגנון האישי של כל אחד בהרצאת דבריו והסברתם, כך יש שוני בעניין החידוש והסדרנות בשורשי הנשמות. יש מי שנפשו נוטה לחידוש ויצירה, ויש מי שנפשו נוטה דווקא להסברה והבהרה.⁵

חשיבות המילה הכתובה בדורנו

דומני שהמילה הכתובה אינה רק ביטוי לתהליך הפנמה רוחני, או מצע גידול לחקירה וחדשנות תורנית. לא אגזים אם אומר ששדה ההשפעה התרבותי המרכזי של דורנו, עובר באופן משמעותי דרך הספרות והמילה הכתובה.

אנו, בני התורה, נושאי הדגל של חברה שורשית, המאמינה בתורה שמעורבת בחיים וממשמעת אותם, אנו כמי שיש לנו מה לומר לעצמנו ולמציאות הסובבת, צריכים להרגיל את עצמנו לבטא את רעיונותינו בבהירות, ולמוסרם בסגנון עכשווי ובאופן ראוי לאחרים. קרי, בסגנון כללי שאינו פנימי, מגדרי וממודר, אלא בסגנון מסביר פנים, בהיר, מתכתב ותואם את סגנון השיח הקיים. שומה עלינו להשתדל ללמוד כיצד לגבש את מחשבותינו, הן לעצמנו, על מנת לפתח את עולמנו, והן למען החברה, כדי לתרום ולהשפיע.

מרב הרב קוק זצ"ל כתב במקומות רבים על חשיבות לימוד אומנות הכתיבה העיונית והספרותית. הוא ראה בכך מעין "מלחמת מצווה", שהולם לתאר אותה במילים "וכתתו חרבותם לעטים", כפרפרזה לפסוק הידוע. על כן עודד הרב את בני התורה הצעירים לפתח את כשרונם הספרותיים:

והנני לעורר את... כל הצעירים החפצים להתעודד לחיים רוחניים, מכובדים ומתוקנים... על דבר ההסתגלות הספרותית. הננו חייבים לקנות לנו את הכישרון הספרותי, את הסגנון החי לכל צבעיו, את הפרווי ואת המליצי, ואם יש בנו מי שמרגיש את רוחו בנטיה לשירה ופיוט, אל נא יעזוב כשרונו. יעשו מסות, בחינות, ללמד בני יהודה קשת. סוף כל סוף אע"פ שאני מלמד לעצמי ולאחרים, שתהיה מדת השלום והחסד גברת התכונות בנפשותינו ובסגנונינו, מכל מקום חמושים אנו צריכים להיות... והננו חייבים להכין לנו את הנשק הזמני; העט. אנו צריכים לתרגם על פי הסגנון הזמני את כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדעות והרגשות של כל התורה כולה כמעט,

4 קובץ אגרות חזון איש, ח"א אגרת ה, עמ' כה-כט.

5 ראו מאמרי הראי"ה, "לשני בתי ישראל", עמ' 48-45, על אודות הגישות הלימודיות השונות.

לקרבם לבני דורנו, דוגמתו של עזרא, שנשתנה הכתב על ידו, שאחד הטעמים הוא גם לקרב ע"י זה את דורו להבנת התורה ולמודה!

אמנם עיקר כוונת הרב היא לעולמות ההגות הכללית, אך דומני שלא פחות מכך יש צורך לסגנון מחודש בשיח התלמודי. סגנון אשר מחד גיסא משתמש במינוחים ובהגדרות בניסוחם הישיבתי החד והמלוטש, אך מאידך גיסא אינו עומס על עצמו עודף ארמית, קצרנות יתר או התפתלות והצטעצעות לשונית. יש ללמוד כיצד לכתוב גם מערכות עיוניות עמוקות בסגנון חד ומדויק, ידידותי וענייני, בהיר ופשוט.